

تاریخچه چهار شهر ترکمن نشین

آق قلا، بندر ترکمن، گمش دپه، گنبد کاووس

اسدالله معطوفی

معطوفی، اسدالله، ۱۳۳۶-

تاریخچه چهار شهر ترکمن نشین / اسدالله معطوفی. --

گرگان مختومقلی فراغی، ۱۳۸۴.

۶۳۲ ص.: مصور.

ISBN: 964-7991-70-3 ریال ۵۰۰۰۰

EAN: 9789647991704

فهرست نویسی بر اساس اطلاعات فیبا.

۱. ترکمنان - ایران. ۲. آق قلعه. ۳. گمیشان. ۴. گنبد قابوس.

۵. بندر ترکمن. الف. عنوان.

۹۵۵/۹۸

DSR ۷۲/۵۵۴

۸۸-۸۲م

کتابخانه ملی ایران

نام اثر: تاریخچه چهار شهر ترکمن نشین

صاحب اثر: اسدالله معطوفی

ناشر: مؤسسه فرهنگی و انتشاراتی مختومقلی فراغی (سارلی)

نوبت چاپ: اول - بهار ۱۳۸۴

تیراژ: ۳۰۰۰

قطع: وزیری

قیمت: ۵۰۰۰ تومان

آدرس: گرگان خیابان شهید بهشتی - بهشت ۱۷ - (روبروی بیمارستان دریایی

تلفن ۰۱۷۱-۲۲۴۳۵۵۰

شابک ۳-۷۰-۷۹۹۱-۹۶۴

از سلسله آثار مرتبط با دایره المعارف ترکمن

کتاب حاضر با عنوان «تاریخچه چهارشهر ترکمن نشین» اثر نویسنده پرتلاش و ترکمن شناس جناب آقای اسدالله معطوفی را در حالی تقدیم می کنیم که در آستانه برگزاری اولین کنفرانس بین المللی تاریخ ترکمن قرار داریم. بدون شک این کتاب یکی از جدی ترین آثار این انتشاراتی است که ارتباط کاملی با تدوین دایره المعارف ترکمن دارد.

این کتاب به دو بخش اساسی تقسیم می شود: بخش اول شامل ۲۳۷ صفحه به تاریخچه ترکمن ها اختصاص یافته است. نویسنده با نگاهی متفاوت از غالب تاریخ نویسان ایرانی به عرصه تاریخ ترکمن ها نگرسته و کوشیده است تا از قضاوت های ناصواب آنان برحذر باشد. از طرفی مقوله تاریخ ترکمن در دوره جدید بویژه بعد از استقلال ترکمنستان به موضوع بسیار مهم دانشگاهها آکادمی های تاریخ تبدیل شد. نظریه هایی چون دوره های تاریخی ترکمن، منشاء ظهور و پیدایش ترکمن ها و دولت های ترکمن، پروسه/اسکان و مهاجرت در صدر مباحث عمده تاریخی ترکمن هاست. براساس جدیدترین نظریه در روحنامه اثر صفرمراد ترکمنباشی رئیس جمهور ترکمنستان، ترکمن ها ۵ دوره تاریخی را پشت سر گذاشته اند. به ترتیب دوره تاریخی اوغوزخان، قورقوت آتا، گورواغلی، مختومقلی و ترکمنباشی. چنین نظریه ای برای تقسیم بندی دوره های تاریخی ایران شناخته شده نیست.

نوع نگاه به تاریخ ترکمن ها و ترکمنان در دوره قاجاریه بسیار ناصواب و مسموم بود و این رویه در دوره اخیر نیز ادامه داشته است.

بخش دوم کتاب به معرفی چهارشهر ترکمن نشین یعنی آق قلا، بندر ترکمن، گمش دپه و گنبدکاووس عنایت دارد. انصافاً نویسنده محترم به خوبی از معرفی این مناطق برآمده است. دو سوم آخر کتاب با استناد به منابع موثق و جداول و تصاویر و نقشه های مرتبط و در حد حوزه بی نظیر است و برای اولین بار اطلاعات جامعی را درباره شهرنشینی ترکمن های ایران آرایه می دهد. رجاء واثق دارم که این کتاب جایگاه واقعی خود را در بین دانشمندان، تاریخدانان، دانشگاهیان و عموم علاقمندان به تاریخ ترکمن پیدا خواهد کرد.

دکتر اراز محمد سارلی

عضو هیأت علمی دانشگاه

رئیس مرکز دایره المعارف ترکمن

گرگان - خرداد ماه ۱۳۸۴

فهرست مطالب

هشت	پیشنگار
۱۰	مهاجرت آریائیها به نقاط مختلف آسیا
۱۵	هخامنشیان
۱۸	اشکانیان
۲۲	آسیا و جایگاه تورانیان، ترکان (اوغوزها) و مغولان
۲۸	گروههای بزرگ آسیای میانه و ظهور ترکها (اوغوزها)
۳۲	اوغوزها در طلیعه تاریخ خود
۳۷	ترکان و اوغوزها در عصر ساسانی
۴۱	ورود مسلمانان به خراسان و ماوراءالنهر
۴۷	وقایع قرون ۳ و ۴ هـ ق
۴۹	سامانیان، ظهور اوغوزهای ترکمان
۶۰	اوغوزها - ترکمانان
۷۵	غزنویان
۸۳	سلجوقیان
۸۸	سلاجقه ترکمان زوم
۹۲	مغولان
۹۶	خوارزمشاهیان
۹۸	تیموریان
۱۰۵	ترکمانان قراقویونلو
۱۰۸	ترکمانان آق قویونلو
۱۱۸	صفویان (ترکمانان در استراباد)
۱۲۲	ترکمانان در قلمرو اوزبکان
۱۳۵	ترکمانان صاین خانی
۱۴۳	افشاریه (اوضاع ترکمانان)
۱۵۳	زندیه (حضور تراکمه در نبردهای استراباد)
۱۵۷	قاجارها (ارتباط با تراکمه)

۱۷۰	پیشروی روسها در آسیای مرکزی و فتح سرزمین‌های ترکمانان
۱۹۲	تشکیل جمهوری سوسیالیستی ترکمنستان
۱۹۶	کشور جمهوری ترکمنستان
۱۹۹	تعیین خطوط مرزی ایران و روس در مناطق ترکمان نشین
۲۰۵	ترکمانان در انقلاب مشروطه
۲۱۴	حمایت ترکمانان از انقلاب میرزا کوچک‌خان جنگلی
۲۱۸	حکومت پهلوی و سرکوب تراکمه
۲۲۳	پراکندگی تراکمه در جهان
۲۳۷	تاریخچه آق‌قلعه
۲۴۵	آق‌قلعه را شاه طهماسب ساخت
۲۶۲	ترکمن‌های آق‌قلعه در دوره قاجار
۲۸۱	جنگ جهانی اول، روسها در آق‌قلعه و مقاومت تراکمه
۲۸۹	آق‌قلعه در عصر پهلوی
۲۹۵	تعلیم و تربیت در آق‌قلعه
۳۰۱	آق‌قلعه و قابلیت‌های طبیعی و تاریخی
۳۰۴	پنج‌شنبه بازار آق‌قلعه
۳۱۲	پل آق‌قلعه
۳۲۵	تاریخچه گمیشان (گمیش تپه)
۳۵۶	گمیش تپه در جنبش مشروطیت استرآباد
۳۵۹	فرستادگان میرزا کوچک‌خان در گمیش تپه
۳۶۰	قشون رضاشاه در گمیش تپه
۳۷۳	تعلیم و تربیت و اولین مدارس ترکمن‌ها در گمیش تپه
۳۸۰	گمیشان امروز
۳۸۲	تالاب بزرگ گمیشان
۳۸۹	معماری و بافت قدیمی گمیشان
۴۰۷	گمیش تپه جیق کجاست
۴۱۷	دیوار دفاعی دشت گرگان و ترکمن صحرا

۴۳۰	سد آلان یا دیوار دربند کجاست
۴۶۲	تپه‌های باستانی ترکمن صحرا و دشت گرگان
۴۷۵	تاریخچه شهر جرجان و گنبد قابوس
۵۰۴	کمیسیون روسها در گنبد و کنترل تراکمه
۵۲۱	همیاری جنگلی‌ها و ترکمنها علیه روسها در گنبد
۵۴۳	فرهنگ و تعلیم و تربیت در گنبد
۵۴۷	برج گنبد قابوس
۵۶۰	تاریخچه بندر ترکمن (بندر شاه)
۵۶۸	بندر ترکمن در جنگ جهانی دوم
۵۷۷	سابقه فرهنگ و آموزش و پرورش در بندر ترکمن
۵۸۱	آشوراده و حضور ترکمن‌ها در آن
۵۹۵	نگاهی کوتاه به هنر ترکمن صحرای ایران
۶۱۱	گورستانها و سنگ مزارهای قدیمی ترکمن صحرا
۶۲۵	منابع و مأخذ

پیشنگار

کتابی که در دسترس خوانندگان گرامی قرار گرفته، تاریخچه چهار شهر ترکمان نشین در ایران است. چهار ناحیه‌ای که مرکز تجمع انبوهی جمعیت هموطنان ترکمان ایرانی محسوب می‌شوند. پس از کشور ترکمنستان، ترکمان صحرای ایران (دشت گرگان) دومین مکان پر جمعیت تراکمه به حساب می‌آید که این جمعیت در چهار شهر آق‌قلعه (آق‌قلا)، گمیشان (گُمش تپه)، گنبد و بندر ترکمن (بندر شاه سابق) متراکم گردیده‌اند.

مشخص کردن تاریخچه این چهار شهر و معرفی هموطنان ترکمان مقیم در آنها، در حوزه مردم‌نگاری، تاریخ و جامعه‌شناسی سرزمین ایران حائز اهمیت فراوانی است. در این مورد شناسایی سیر حیات اجتماعی و پیشینه تاریخی آنان در مناطقی همچون ماوراء النهر و آسیای میانه، این اهمیت را دو چندان می‌نماید. در گذشته، سراسر آسیا از شرق دریای خزر تا غرب رود سیحون و شمال چین، مخصوصاً ناحیه ماوراء النهر، محدوده مینوسینسک کنونی و حوالی اورخون محل کروفر قبایل بزرگ بیابانگرد این قاره کهن بوده‌اند. نخست آریائیها و بعد همنژادان آنها یعنی سکاها، سیت‌ها، داهه‌ها، سپس ژوان ژوان‌ها، هیونگ‌نوها، توکیوها، مغولان و سرانجام ترکان اوغوز و ترکمانان در بسیاری از مناطق یاد شده قرن‌ها اقدام به کوچ‌های بلند و کوتاه نمودند. کوچ‌های بزرگ‌گاه منجر به جنگ‌های خونین و قتل و غارت‌های وحشتناکی هم می‌شدند. ترکان و ترکمانان اوغوز به اعتباری از میان توکیوها و اینها نیز از میان هیونگ‌نوها برخاسته بودند.

اوغوزها که در منابع و متون تاریخی و جغرافیایی قرون اولیه هجری به نام‌های: غُز، غوز، اُوغُز، اُغُز و اوغوز هم خوانده می‌شدند، اجداد ترک و ترکمان و حدود ۲۲ شعبه و طایفه دیگر هم محسوب می‌گشتند که خواجه رشید الدین فضل الله و کاشغری از آنان نام برده‌اند. آنها پس از قرن‌ها کوچ و جابجائی در سراسر آسیا به ویژه از شرق سیحون (منطقه ماوراء النهر) تا غرب رود جیحون، سرانجام در اواخر قرن ۳ و ۴ هـ.ق در محدوده‌ای از بخارا تا منقشلاق و دهستان (حاشیه شرقی دریای خزر) پراکنده گشتند. از این زمان منابع چینی و جغرافی‌نویسان و مورخین مسلمان صراحتاً از آنها نخست به نام «اوغوز» و سپس «تُرک» و «تُرکمان» نام برده‌اند. با این توصیف ضرورت داشت ابتدا گذری و نظری بر پهنه آسیا و وقایع مربوط به آن به ویژه در محدوده‌ای که اوغوزها (اجداد ترک و ترکمان) در آن نقاط می‌زیستند، داشته باشیم. سپس شهرهای مهمی که به تدریج از اواخر قرن ۳ هـ. محل کروفر ترکمانان و یورت‌های آنان شد را مورد توجه قرار دهیم. شاخص‌ترین این نقاط عبارت بودند از: طراز، اسفیج‌جاب (اسپیج‌اب)، خوارزم، بخارا، خیوه، مرو، نسا، ایبورد، یارز و چند مکان دیگر. پس از شناسائی و معرفی این نواحی، خط سیر کوچ ترکمان از دوره سلجوقیان (قرن ۵ هـ.ق) و آنگاه ورود سایر طوایف تراکمه به شمال دو ایالت بزرگ شمال شرق ایران یعنی

خراسان و استرآباد (گرگان فعلی) را مورد توجه و مذاقه قرار داده‌ایم. سپس با استناد به متون تاریخی قرن ۱۰ هـ ق، یورتها و محل‌های زیست موقتی آنان در دشت گرگان (ترکمان صحرای فعلی ایران - سرزمینهای بین دو رود گرگان و آترک) را معرفی نموده ایم. چرا که یکی از علل شکل‌گیری چهار شهر آق قلعه، گمیشان، گنبد و بندر ترکمن، ظهور و حضور همین طوایف و تیره‌های مختلف ترکمان در اطراف این نواحی بوده است.

در پایان به چند مورد شاخص نیز اشاره می‌گردد:

الف: چند پدیده تاریخی مثل برج گنبد قابوس، بقایای دیوار دفاعی و تاریخی گرگان، گورستانهای قدیمی این ناحیه را که در محدوده ترکمن صحرای ایران قرار گرفته‌اند و به دلایلی چند به زندگی و حیات اجتماعی تراکمه مرتبط بوده‌اند را نیز معرفی نموده ایم. چنانکه چند پدیده بسیار زیبا از جمله گل فشان، تالابهای آلاگل، آما گل و آجی گل هم از این حوزه مستثنی نشده‌اند.

ب: در مورد پدیده‌های تاریخی و طبیعی فوق تصاویری چند را ارائه داده‌ایم تا هم ارزش آنها را بنمایانیم و هم با تزئین صفحات به این تصاویر، از خشکی و احتمالاً ملالت آور بودن فضای کتاب بکاهیم.

پ: در زمان توصیف سیر تاریخی زندگی تراکمه، به علی که در طی صفحات نیمه اول کتاب آمده، از واژه ترکمان استفاده نمودیم، ولی از زمان معرفی چهار شهر یاد شده، کلمه ترکمن را مورد استفاده قرار داده‌ایم، زیرا هم اکنون این واژه توسط هموطنان چه در محدوده این شهر ها و چه خارج از این نواحی، رواج داشته و عمومیت یافته است.

کامیاب باشید

معطوفی - گرگان - ۱۳۸۳/۸/۶ خورشیدی